

Повідомлення

І.В. Сапожников

З ІСТОРІЇ ПОШУКІВ КОЗАЦЬКИХ СКАРБІВ НА ЗАПОРОЖЖІ

Пошуки скарбів, нібито захованих запорожцями, здавна велись у степах Південної України. Одну з перших згадок про них зустрічаємо у книзі відомого військового інженера Г.Л. де Боплана, який у 1630–1640-х роках занотував: “Кожен козак має окрему схованку, бо, захопивши здобич у турків, вони діляться нею, а повернувшись до цих місць [на Запорозжжя], кожен ховає свій малий добуток, як вже говорилося, під воду, але, звісно, ті речі, які не зіпсуються від води” [1.-С.44].

Численні перекази про козацькі скарби зберегла усна народна творчість. Так М. Драгоманов у середині ХІХ ст. записав таку типову розповідь: “Клади більш клали запорожці. Як зганяли їх та нищили, то вони думали, що назад повернуться, та поклали та позаклинали. Вони не так позаклинали, тільки давали присягу, що один не може взяти, а через декілька років, як той клад клався, можна сторонньому казати. От, кажуть, йшов запорожець та казав, що там, де тепер Нехвороща, вони повен колодязь золота самого насипали” [2.-С.78]. Загалом у народному уявленні запорозькі козаки нерідко поставали як дуже заможні люди, які здобули свої багатства за рахунок грабіжництва: “Раз стою за воротами, бачу їх [запорозжців] їде троє, а за ними по одному коню під в’юками, і багато срібла там, в тих в’юках... А то вони вертались із Польщі. Кажуть батькові: “Все, Дмитре, набрали, буде нам, поки живі” [3.-С.156-157].

Чимало повідомлень про місця знаходження і пошуки козацьких скарбів наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в різних місцях, але переважно на Запорозжжі та у Пониззі Дніпра, зібрані і опубліковані Я. Новицьким [4], Д. Яворницьким [5; 5], В. Гошкевичем [7] та ін. Наведемо найтипівіші з них: “Полягло все, тільки пам’ять осталась, та ще кажуть, до пропасті в землі лежить нерушимих кладів. Гроші деякі люди знаходили і розжились, тільки таяться...”; “Як тікали запорожці під Турка, то багато, кажуть, сховали казни і пушок в Скарбній [річці]. Гроші, кажуть, замулили в річку, в мідних казанах, і будуть вони лежати поки світ сонця” [4.-С.28-29,87]. Такі або подібні розповіді зрідка можна почути від старожилів степів і сьогодні, але підкреслимо, що у народній традиції міста покладення скарбів найчастіше були пов’язані з колодязями, човнами, а також з казанами та скринями, які були або зариті в землю, іноді під курганами, або заховані під водою.

Зауважимо, що в означені роки одним із районів пошуків козацьких скарбів стало передмістя Одеси, а точніше – околиці сіл Усатове та Нерубайське, де також були записані легенди про козацькі скарби [8.-С.1014; 9]. Тут розкопки стимулювались виробництвом підробних козацьких заповітів [10.-С.28-31] і карт з позначками місцезнаходжень кладів, зокрема зроблених з різних (мідних і бронзових) металевих платівок. З продажу таких підробок шахраї заробляли чимало грошей [1; 10. - Рис. 1-3]. Однак автору не вдалось знайти жодного підтвердження тому, що ці масові пошуки під Одесою хоча б в одному випадку були вдалими [11.-С.320-324].

Проте аналогічні пошуки на Запорозжжі базувались на певному історичному та фактологічному підґрунті. До згаданих вище численних фактів і спогадів, наведених Я. Новицьким, Д. Яворницьким і В. Гошкевичем, які стосуються саме цього регіону, слід додати деякі напівзабуті матеріали. Так у книзі подорожніх нарисів М. Чистякова, яка була видана у Санкт-Петербурзі на початку 1860-х років (на жаль, рік видання не вказаний), у розділі “Прогулки в Приднепровские плавни и встреча с саранчею” описаний конкретний шукач скарбів. Судячи з непрямих указівок, ці записи були зроблені влітку 1858 року [12.-С.142-193].

Прізвище цього непересічного персонажу було Леман, але автор книги повідомив про нього небагато подробиць. Так він був німцем і “служил приказчиком или главным пастухом в одном из самых богатых приднепровских поместий”. Ця згадка дозволяє припустити, що Леман міг служити в селі Покровському (на місці колишньої Нової Січі), яким володіли великі князі з роду Романових.

Одружений він був із селянською дівчиною з “Капріловки” (Капулівки), яка врятувала його життя під час повені на Дніпрі – і ця подробиця свідчить на користь нашого припущення.

Далі доречно процитувати першоджерело мовою оригіналу: “Жизнь его [Лемана] была проста и незатейлива: за 40 лет тому назад приехал он из Саксонии в Россию и нанялся овчаром у того самого помещика, у которого и по сию пору живет. Леман считает себя человеком очень образованным, немного свысока смотрит на своих товарищей и особенно на *народ*; у него есть библиотека. Но вся она состоит из печатных бредней о *привидениях*, из *снотолкователей*, *оракулов*, *способов отыскивать клады* и т.д. Он изучает этот вздор, гордится своим знанием и очень охотно бы прослыл колдуном, если б нашел довольно верующих людей. Сам он больше верует в свое знание и все свободное время употребляет на то, чтобы отыскивать клады; лишь только слышит, что где-нибудь показался блуждающий огонек, уж он там с лопатой и ломом, и роется в земле, как крот. Чуть-чуть завидит могильный курган или, как их попросту называют, могилу, тотчас отправляется отыскивать, что там лежит; несколько раз ему удавалось докапываться до человеческих остовов, заржавленного железного оружия и до золотых украшений. Во всем околоте была известна его страсть отрывать и отыскивать клады, все от мала до велика называли его *кладоискателем*. Особенно ревностно копался он на островах; он знал, что там была Запорожская Сечь, что запорожцы свозили туда горами золото и серебро из Польши, Турции и Крыма и что они его рассыпали пригоршнями! Забрал старик в голову, что там запорожцы непременно зарывали лишние деньги и потому неумоимо копался в земле; но до сих пор нашел-ли он, что? – Неизвестно” [12.-С.159-161].

Як бачимо, М. Чистяков навів доволі цікаві дані про наявність шукачів скарбів на Запорозжі у 50-х роках ХІХ ст. Хоча і тут немає прямих відомостей про те, що Леману вдалось віднайти хоча б один козацький скарб, з наведеного уривку можна зробити висновок, що деякі, принаймні, археологічні речі, він знаходив неодноразово.

Таким чином, “скарбова лихоманка”, яка притаманна для багатьох регіонів світу, не оминула й Україну. Отже й у нас є свої легенди, і нам при бажанні є що шукати, хоча тим, хто все-таки займеться цією романтичною, але нелегкою справою, слід мати на увазі, що більше століття тому скарбошукачів характеризували як людей, які хворі на особливий вид душевного потрясіння – “скарбоманію” [11.-С.6; 7.-С.ІІ,3-4.].

Крім цього, слід навести ще один цікавий епізод з тієї ж книги, який не стосується скарбів, але описує дуже архаїчний етнографічний обряд. М. Чистяков навів його в першому нарисі, який має назву “Устье Дуная, Одесса и Степь”, на підставі спостережень, зроблених у якомусь неназваному селі на березі Інгулу. Йдеться про один зі старовинних засобів боротьби з мором свійської худоби. Коли кількість померлої худоби ставала значною, селяни гасили всі без винятку вогні в хатах, і всі разом йшли до церкви, де священник правив спеціальну службу. Після цього в доволі глибокій траншеї на великому кургані тертям розводили багаття з бур’янів і всю худобу проганяли через нього. Очищення вогнем проходили і всі дорослі чоловіки. Після закінчення обряду селяни розпалювали вогнища в домівках вогнем з цього ритуального багаття [12.-С.73-75].

Джерела та література:

1. Боплан Г.Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К., 1990.
2. Драгоманов М. Малорусские народные предания и рассказы. – К., 1876.
3. Кулиш П. Записки о Южной Руси. – К., 1856. – Т. I.
4. Новицкий Я.П. Народная память о Запорожье: Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1875–1905 г. – Екатеринослав, 1911.
5. Эварницкий Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа: В 2 ч. – СПб., 1888.
6. Эварницкий Д.И. Вольности запорожских казаков: Ист.-топогр. очерк. – СПб., 1890.
7. Гошкевич В.И. Клады и древности Херсонской губернии. – Херсон, 1903. – Кн. I.
8. Данилов В.В. Из Запорожья в катакомбы // Исторический вестник. – 1913. – Т. СХХХІІ, июнь.
9. Сапожников І. Козацькі перекази Одеси // Хаджибей-Одеса та українське козацтво: 1415–1797 роки. – Одесса, 1999.
10. Маркевич А. Запись о кладе под Одессою // Зап. Одес. об-ва истории и древностей. – 1900. – Т. XXII.
11. Хаджибейские кладоискатели. – Одесса, 1894.
12. Чистяков М. Из поездок по России / Издание Я.А. Исакова. – СПб., б.г.